

ISMERTETÉSEK.

Ovidiusz Metamorphozisai képekben. A Szépművészeti Múzeum grafikai osztálya a képzőművészetben leggyakrabban feldolgozott műveket ismertető kiállításai során jelenleg OVIDIUS *Metamorphosisait* mutatja be. Az ókori irodalom remekei közül ez a mű volt az, amely a legnagyobb hatással volt a keresztény kultúra képzőművészetére és századokon át ihlette a művészek képzeletét.

Természetesen nem minden történet volt egyformán népszerű. Egyes témákat, amelyek különösen hatásosaknak bizonyultak, vagy különös költői szépség rejlett bennük, szinte agyoncsépeltek, másokkal alig találkozunk.

Jupiter szép halandó szerelmesei mellett Vénus és Apolló, az antik férfi és női szépségeszmény képviselői a művészek kedvencei. Vénus nevében adnak formát az újabbkori művészek is női szépségideáljuknak és szívesen foglalkoznak a szerelem istenasszonyának alakja köré fonódott szerelmi történetekkel. A legkedveltebb Adonisnak szomorú története, aki halála után virággá változott. Az Apolló nevéhez fűződő regék közül a Daphnéé a legköltőibb, s számtalan képzőművészeti remek ihletője.

A legnagyobb népszerűség Bacchusnak jutott, a mámor, az életöröm, a borivók istenének, akinek mindig voltak és lesznek hívei. A művészek szép ifjúként idézik elének, s az ókori ünnepségeket fellelevenítve, bacchanáliákkal hódolnak neki. A legtöbb képen megbújik valahol mindig Ámor is, mindennek mozgatója, akit már OVIDIUS is a leghatalmasabbnak tisztel, mert az istenek, maga Jupiter sem tud neki ellentállni.

A keresztény kultúra művészetében OVIDIUS elég későn kap helyet, mert a XII. századig a művészet teljesen a mindent háttérbe szorító vallásos gondolat szolgálatában állt. Meg kellett várnia tehát azt az időt, amikor a skolasztika feltámasztotta az ókori filozófiát, s az egyház tantételeinek segítségével magyarázta. A skolasztikus szellem egy általános szimbólumrendszert dolgozott ki, amely szerint minden, a természet, a növények, az oktan állatok, de az emberiség történetének minden mozzanata is csak szimbóluma a keresztény igazságok-

nak. A mitológia és éppen OVIDIUS *Változásai* is így kerülnek bele a XIII. században a nagy keresztény szimbólum-rendszerbe; a ki nyilatkoztatás elferdített, elhomályosodott formáját, az Evangélium élőképét vélték látni benne. Rendkívül érdekesen világít rá erre a felfogásra a *Metamorphosis*nak egy XIV. századi francia illusztrált kézírata, mely a mitológia történeteit párhuzamosan ábrázolja az Újtestamentum jeleneivel. A pársoros magyarázószöveg felvilágosítja az olvasót, hogy az Európát elrabló Jupiter — Krisztus, az áldozati bárány előképe, s a holtakat feltámasztó Krisztus előképe — Aesculap is, aki Hyppolytust támasztotta fel. Herculest Ádámmal hozza párhuzamba a szerző, mert mindkettőjük veszte egy asszony volt, Éva pogány megfelelője pedig Pandora, aki szelencéjét az istenek parancsa ellenére kinyitván, minden bajt és rosszat rázúdított az emberiségre. S eléggé meglepő, mikor a XIII. századbeli bázeli dóm egyik oszlopfőjén Pyramus és Thisbe történetére bukkanunk, amely ennek a vallásos szimbolikának az értelmében Krisztusnak az emberiségért hozott áldozatát van hivatva jelképezni.

A bontakozó renaissance-al hanyatlani kezd a vallásos buzgalom, s széles rétegben újul fel az antik világgal való kapcsolat, most már önmagáért, nem szimbólumok révén. A művészetben, a Madonnák, szentek, evangéliumi történetek mellett lassan megjelennek a mitológia istenségei is.

Túlzás lenne azt állítani, hogy a művészek kizárólag és közvetlenül OVIDIUSHOZ fordultak témáért. Sokan BOCCACCIONAK a Pogány istenek származásáról szóló művén keresztül ismerkedtek meg a mitológiával, de az is főleg OVIDIUSBÓL merített, s később is öhozzá fordultak legszívesebben, hiszen egy-két egyéb, szintén népszerű történet kivételével a legalkalmasabb, legszebb témákat éppen önála találták.

Mitológiai jelenetek Olaszországban sűrűbben a XV. század elején tűnnek fel, a divatos menyasszonyi ládákon. A század második felében átveszi ezt a témakört a táblafestészet is.

A XVI. századnak alig van olyan olasz művésze, akinek az oeuvre-jében nem találánánk legalább egy-két *Metamorphoses*-képet.

Persze, könyvben is kiadták a *Metamorphosis*okat, nem egyszer. A kézíratos irodalom, egészen a XV. század közepéig, szinte feltűnően mellőzi OVIDIUST más ókori írókkal szemben. Itt is, akár a festészetben, a *Metamorphosis*oknak az uralkodó vallásos felfogástól annyira távolálló szellemében kell keresnünk az elutasítás okát. A kézíratos irodalom csak a XIV. század eleje óta karolja fel a *Metamorphosis*okat, s mint láttuk, akkor is csak olyan történeteit, melyeket a keresztény vallás eseményeivel párhuzamba lehetett állítani. A humanizmus dia-

dala azután ezen a téren is meghozza számára a népszerűséget. A század derekától, körülbelül a festészetbe való bevonulásával egyidőben, egyszerre felszökken a kéziratos OVIDIUS-kiadások száma. Különösen nagy, világi mecénások könyvtárában találkozunk remekbe készült kódexekkel. Egyike a legszebbeknek a MEDICI COSIMO számára 1456-ban készült firenzei kézirat. Egy, a nápolyi király rendelkezésre írott *Metamorphoses*-kódex egy évszázaddal később magyar ember, JOHANNES SAMBUCUS gazdag nápolyi kéziratgyűjteményébe került. Sajnos, ez is, mint SAMBUCUS híres könyvtárának legtöbb darabja, elveszett a magyar kultúra számára, s a bécsi császári könyvtár büszkélkedik vele.

A kéziratok között illusztrált példányt alig találunk. A legtöbbjük csupán iniciálékkal, girlandokkal van díszítve. A XV. század utolsó negyedében OVIDIUS már annyira egybeforrt a képzőművészettel, hogy az ezidőtájt meginduló nyomtatott kiadások túlnyomó része viszont már metszetillusztrációkkal készül. Csak Velencében, 1474-től 1553-ig, tehát nyolcvan év leforgása alatt, tizenhét illusztrált kiadást ért meg a *Metamorphoses*, ami az akkori nyomtatási viszonyokat tekintve, óriási szám. A sikerült illusztrációk természetesen azután újból és újból visszatérnek az egymást követő kiadásokban, sokszor évtizedes távolságban.

Ezek közül a korai nyomtatott velencei kiadások közül a Magyar Nemzeti Múzeum őriz egy 1513-as kiadást, amely magyar embernek, GYULAI FÜLÖP egri prépostnak van ajánlva, s nyilván az ő anyagi hozzájárulásával készült. A magyar művelődés történetének ez a kis fejezete a magyar humanisták művészetszeretetéről, a művelt világgal való élénk kapcsolatáról beszél történetünk egyik legszomorúbb, legzavarosabb korszakában.

Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy OVIDIUST csak Itáliában méltatták. A renaissance szellemének behatolásával északra, egyidejűleg a német ALTDORFER, s a németalföldi LUCAS VAN LEYDEN, s mások is, megörökítik Pyramus és Thisbét, az ókor Romeo és Júliáját. A metszők egész mondatköröket dolgoznak fel, pl. Hercules kalandjait és Apolló szerelmeit.

A mitológia megjelenése a képzőművészetben Franciaországban is ugyanígy az olasz hatáshoz fűződik, I. Ferenc király uralkodása alatt a királyi palotát, a Fontainebleau-i kastélyt olasz művészek díszítik, nagyjából mitológiai ábrázolásokkal.

Megjelentek az illusztrált francia *Metamorphosis*-könyvkiadások is. A francia metszők nagy művészi gonddal és ízléssel készült illusztrációi csakhamar európaszerte híressé és keresetté lettek.

A Lyonban, JEAN DE TOURNES nyomdájában, 1557-ben kiadott francia *Metamorphozisok*hoz BERNARD SALOMON készíti a metszeteket, s a szép illusztrációkat 30 éven át több kiadásban felhasználják. Ezek díszítik az ugyanott készült holland kiadást, majd GABRIELE SIMEONI 1559-es olasznyelvű *Metamorphozisait* is. Harminc évvel később, az IFJ. JEAN DE TOURNES ismét kiadja SIMEONI művét, s azt méltóképen akarván illusztrálni, ismét csak az apja által készített SALOMON-metszeteket veszi elő. Mindezek a különféle nyelveken és különböző időben kiadott *Metamorphozisok* egy cégnél készültek, s így a metszesorozat ismételt felhasználása kézenfekvő volt. De SALOMONT értékelték szélesebb körben is. 1579-ben egy párizsi kiadó-cég is az ő metszeteinek másolataival díszíti *Metamorphoses*-kiadását, sőt a népszerűsége átteker az ország határain túlra is. Egészen meglepő, mikor a SALOMON-metszetek tükörképes másolataival már 1563-ban találkozunk német kiadásban, VIRGIL SOLIS, a híres német fametsző és illusztrátor monogrammjával ellátva. VIRGIL SOLIS metszetei szinte vonásról vonásra követik a francia mintát, s csak a kivitelben leljük fel a különbséget. A könnyed, finomrajzú francia kompozíciók a német művész kezéből nehézkesebben kerülnek ki, s a karcsú, légiés alakok erőteljesebbé, szinte vaskosakká válnak.

Míg a festők rendszeren csak egy-egy jelenetet ragadnak ki a *Változásokból*, a metszők, mint már említettük, többnyire egész ciklusokat beszélnek el. Művészi szempontból a legfigyelemreméltóbb GOLTZIUS-nak, a kiváló németalföldi manierista művésznek *Metamorphoses*-sorozata, melyben a *Változások* összes fontosabb történeteit feldolgozza. Rendkívül mulatságos az a kártyajáték, amelyet MAZARIN készíttetett a gyermek XIV. LAJOS számára. Szabályos, 52 lapos patience-kártya ez, ahol azonban a rendes figurákat minden lapon egy-egy OVIDIUS-mese képe helyettesíti, pársoros magyarázó szöveggel. Így a kis király játszva tanulta meg a *Változások* összes fontosabb eseményeit, amelyeknek ismerete hozzátartozott a műveltség alap-elemeihez.

A tobzódó életörömet ünneplő flamandok, élükön RUBENSSEL, rokonszellemű irodalmi megfelelőjüket látták OVIDIUSban, sőt a komoly REMBRANDT is gyakran fordul hozzá témáért.

Németországban JOACHIM VON SANDRART, korának ünnevelt festője és művészeteoretikusa, a művészek számára készült *Teutsche Akademie* című munkájában, amely 1675-ben jelent meg, összefoglalja mindazokat az elméleti és tárgyi tudnivalókat, amelyekre szerinte minden művésznek szüksége van. Az irodalmi témák közül a *Metamorphozisok*at emeli ki, mint legfontosabbat, s hogy minden művész számára hozzáférhetővé tegye, közli annak teljes német fordítását, a nagyobb

szemléletesség kedvéért saját maga készítette illusztrációkkal kísérve. Egy évszázaddal később a *Teutsche Akademie* átdolgozott és javított kiadásának előszavában az átdolgozó ismét hangsúlyozza, hogy a *Metamorfózisok* nélkül senkisésem képes a régieket utánozni, sőt a műalkotások felismerése és helyes megítélése is lehetetlen.

A XVIII. században egymást érik a díszesen illusztrált OVIDIUS-kiadások, s ebben is a franciák járnak elől. Az 1732-es amsterdami kiadás francia és holland nyelven jelenik meg s a két nemzet jeles művészei készítik az illusztrációkat. Még ennél is pompásabb a franciák 1771-es parádés párizsi kiadása. A kiadók nem kímélték költséget és fáradságot, hogy valóban nagyszerűt, OVIDIUS nevéhez méltót hozzanak létre. Az illusztrációkhoz a divatos művészek: BOUCHER, MONNET, MOREAU rajzai után a legügyesebb metszők készítették.

A drága és értékes könyv kiadását újból és újból meg kellett ismételni, még a XIX. század elején is, és az illusztrációkat az 1791-es németnyelvű bécsi kiadásban is átveszik.

Ennek a századok óta tartó, sőt fokozódó népszerűségnek szinte egyszerre vet véget a romantika, amely száműz minden klasszikus hagyományt, nemcsak művészi felfogásban, hanem tematikában is és lázasan kutatja a középkor, a lovagvilág kincseit. A mitológiát üresnek, tartalomnélkülinek találják. Ezt az általános hangulatot juttatja kifejezésre DAUMIERNAK a *Charivari* című lapban megjelenő sorozata az antik történetekről, amely kíméletlen szatirával teszi nevetségessé a mitológia elúnt meséit.

A XIX. században fellendülő fiatal magyar festészet sokáig emberöltőnyi késéssel követi a nyugat gyors ütemben váltakozó festői áramlatait. Az OVIDIUS-kultuszba is csak akkor kapcsolódik bele, mikor külföldön a realizmus már régen száműzte a *Metamorphosisokat* kelléktárából. Festőink még a század késői éveiben is érdeklődve fordulnak az ovidiusi alakok felé, annál is inkább, mert a századvég hirtelenül gazdaggá lett Budapestjében magánpaloták és középületek tömege emelkedett, melyeknek falait freskókkal akarták díszíttetni. Semilyen témakör sem volt erre alkalmasabb, mint a mitológia. Ha másképp nem, hát allegóriák formájában. Múzeumok, magánpaloták, az Operaház díszítése közben így lett nálunk a derűslelkű LOTZ KÁROLY a mult század végén a görög és római mesék boldog világának szeretetreméltó újrateremtőjévé.

S hogy ehhez a munkájukhoz festőink a kellő ismereteket megszerezzék, ők is OVIDIUSHOZ fordultak. Erre vall a Szépművészeti Múzeum grafikai kiállításának egy kedves darabja, az a 224 képet számláló könyvecske, ami egykor LOTZ freskófestő társának, THÁN MÓRNAK tulajdonát képezte.

DOMÁN ANDREA.

Jubileumi Emlékkönyv annak emlékeztére, hogy 350 évvel ezelőtt fordította le és adta ki a teljes Bibliát magyar nyelven először Károlyi Gáspár.

215 évvel ezelőtt szervezték meg az Egyesült Államokban működő Református Egyház első gyülekezetét.

100 évvel ezelőtt szervezték meg az Északamerikai Evangéliumi Zsinat első egyházközösségét.

50 évvel ezelőtt indította meg az egyházszervezés munkáját az Egyesült Államokban működő Református Egyház az amerikai magyarok között.

40 évvel ezelőtt indult meg az Amerikai Magyar Reformátusok Lapja.

Kiadta: az Amerikai Magyar Reformátusok Lapja. Szerkesztette: Dr. TÓTH SÁNDOR, a Református Egyház Belmissziói Tanácsának magyar titkára.

Készült FIÓK ALBERT nyomdájában Expert Printing Company. Pittsburgh, PA. 1940 [Megjelent 1941 novemberben].

N. 4°, 400 l. Ára 1 dollár 50 cent (tisztá jövedelme a Reformátusok Lapja fejlesztésére fordítatik).

Ez a díszmű TÓTH SÁNDOR református lelkész¹ odaadó munkájának és az amerikai magyar reformátusság áldozatkészségének köszönheti megjelenését. A háborús viszonyok folytán ebből a könyvből, tudtommal, alig kerültek haza példányok; hisz a diplomáciai viszony megszakítása előtt jóformán pár héttel került ki FIÓK ALBERT magyar nyomdász sajtója alól.² Jegyezzük meg mindjárt, hogy nyomdai kiállítása dicséretére válik a derék magyar nyomdásznak, akinél különben az amerikai magyar reformátusok legtöbb nyomdatermékét nyomják. Kifogástalan magyar betűi, ízléses szedésselrendezése, szép képei, mind a lelkes és jó nyomdászmestert és „óhazai” iskoláját dicsérik. A nyomás munkája azonban, mivel a nyomda betűanyaga

¹ Szül. 1884. Körösladányban. A ref. teológiát Budapesten végezte 1902—1906. Amerikába ment 1909-ben; lelkész volt a buffalói és clevelandi magy. ref. egyházakban 1909—1922. A lancasteri (Egyes. Áll.) Franklin és Marshall College-ben a magyar nyelv, történelem és irod. r. tanára volt 1922-től 1936-ig. 1936-tól az amerikai Reformed church magyar belmissziói titkára. Ő fedezte fel Genfben César de Saussure-nek, II. Rákóczi Ferenc udvari nemesének törökországi leveleit és feljegyzéseit. (Kiadta THALY KÁLMÁN, Bpest, 1909.)

² Született Nagykárolyban (Szatmár m.), Amerikába ment 1921-ben. Az Amerikai Ref. Egyesület alelnöke, a Pittsburghban megjelenő „Magyar-ság” c. hetilap szerkesztője.

igen korlátolt és magyar személyzete sem nagy, több, mint félévig tartott.

Az alábbiakban a könyvnek folyóiratunkat közelebről érdeklő cikkeire óhajtok csupán kiterjeszkedni, de előre kell bocsátanom, az amerikai Református Egyház Magyar Egyházkerületéről a következő (1939-ből való) adatokat: van 78 magyar egyházközsége és 61 lelkész; a magyar egyházat anyagilag támogató és fenntartó tagok száma 7383. Magyar nyelvű istentiszteletek száma: 5267 (angolnyelvű: 670). Vasárnapi (magyar) iskolába járó növendékek száma: 4207. Az egyházközségek összes kiadásai 227.270 dollárra rúgtak. Az egyházközségek ingatlan birtokának az értéke, a templomokkal együtt: 1,843.698 dollár.

A *bevezető rész* az Egyházkerület félszázados jubileumára vonatkozó üdvözlő iratokat (köztük nagyszámban a magyarországiakat) és ünnepi beszédeket közli. Az *első rész* („*Magyar munkánk ötven éves*“) visszatekintéseket, tanulmányokat ad az amerikai magyar református munka történetéről. Dr. KALASSAY SÁNDOR volt esperes pontos kronológiát nyújt az ötven év eseményeiről; ebből kiemeljük a minket érdeklő következő adatokat: 1897. aug. 1-én indul meg az első amerikai magyar református lap, az *Órálló* (1899-ben megszűnt); 1900. aug. 15-én megindul a *Reformátusok Lapja* (CSUTOROS ELEK, KONYHA PÁL, KUTHY ZOLTÁN szerk.); 1903. megindul egy vasárnapi iskolai lap (*Örömbír*) és a vasárnapi iskolai leckék magyar kiadása; 1918-ban megjelenik az első amerikai *Magyar Református Naptár* („*Arvaházi Naptár*“). De e fejezet több más cikke is világot vet az amerikai magyar reformátusok munkásságának különböző akcióira, többek között folyóirataira, kiadványaira, a vasárnapi és nyári iskolák magyarnyelvű tankönyveire és az ezzel kapcsolatos megannyi kisebb-nagyobb problémákra. És e problémákon túl, a tárgyi-lagos cikkekből annyszor megszólal az amerikai magyarság *első generációjának* legfőbb problémája: az „óhaza“. TAKARÓ GÉZÁNÉ az egyházi munkáról írván, azt mondja például róluk: „Megtanultak itt sok mindent. Csak egyet nem: felejtani. Az elhagyott és sokszor megsiratott édes szülőháza képét nem tudták elfelejteni soha. Hiába menekült a tenger túlsó határára, California földi paradicsomába: felejtani sehol nem tudott. Az emésztő honvágy elkísérte mindenüvé...“ A *második rész* („*A Reformed church 215 éves, az Evangelical Squad 100 éves*“) főleg amerikai vonatkozású: az időközben egyesült két amerikai egyházközség (református és evangélikus) történetével és ezeknek a Magyar Református Kerülettel való kapcsolataival foglalkozik. E fejezetben olvassuk a könyv szerkesztőjének, dr. TÓTH SÁNDORNAK összefoglaló cikkét a lancasteri magyar tanszékről. Ennek

során beszámol a — sajnos — azóta megszűnt magyar tanszék *könyvtáráról*, amely a magyar terem könyvszekrényeiben volt elhelyezve. De volt magának a *College Nagykönyvtárának* is magyar része, ahol a magyar klasszikusoknak teljes gyűjteménye megvolt. Összesen 2000 felé járt, TÓTH szerint, a magyar kötetek száma Lancasterben. A *harmadik* rész élén („*Magyar bibliánk 350 éves*“) CSEKEY SÁNDOR budapesti református teológiai tanár előadását olvassuk a bibliafordító KÁROLI GÁSPÁRRól, azonkívül SZÁSZ KÁROLY és BÓDÁS JÁNOS verseit és néhány szubjektív hangú cikket a Biblia tanulmányozásáról és fontosságáról. Figyelemreméltó TÓTH BÉLA south-norwalki lelkésznek mélyenjáró és a magyar református egyháztörténelemben nagy jártasságra valló szép tanulmánya („*Biblia és a magyar élet*“). A *negyedik* rész („*Az Amerikai Magyar Reformátusok Lapja negyven éves*“) élén közli a Lap 1900. augusztus 15-én Clevelandben megjelent első számának címlapját facsimilében. Ennek a lapnak volt szerkesztői (CSUTOROS ELEK, HARSÁNYI SÁNDOR, TÓTH MIHÁLY, VASVÁRY ÜDÖN, BERNÁTH ÁRPÁD, MELEGH GYULA) emlékezéseikben érdekesen, bár kissé töredékesen és mindvégig szubjektíve mondják el a negyvenéves évfordulót elért lap történetét. (Érdemes lett volna a lap történetét valakivel összefüggően megírni.) De ezekből az anekdotázóhangú cikkekből is láthatjuk, milyen nehéz, sokszor heroikus küzdelmet kellett folytatniok ezeknek a derék szerkesztő-lelkészeknek, hogy az amerikai magyar reformátusok központi orgánuma anyagi és szellemi nehézségek ellenére megmaradjon és hozzá még bizonyos színvonalon maradjon fenn. TAKARÓ GÉZA, SZABÓ LÁSZLÓ amerikai református lelkész, költő, Arany János-tanítvány költészetéről ír meglehangú méltatást. Egy névtelen cikk DUDÁS NÉ GÓLYA MARGITOT, az amerikai magyarságnak kétségkívül legtehetségesebb novelláíróját mutatja be, egyben közölve tőle egy fínomhangú elmélkedését. Az *ötödik* rész („*Elköltözött lelkészeink*“) KALASSAY SÁNDOR volt esperes nekrológiáit tartalmazza 33 elhunyt amerikai lelkészről. A *hatodik* rész a magyar református egyházak és lelkészeinek seregszemléje, hosszabb-rövidebb ismertetéseket, életrajzokat közöl róluk. Néhány lelkészről és egyházi íróról pedig részletesebb cikket, és munkáiknak kitűnő ismertetését hozza.

Az amerikai magyarság szervezett élete körülbelül 60 éves. Szervezetei elsősorban az egyházak és a nagy országos betegsegélyző egyesületek (Verhovay, Rákóczi, Református és Bridgeporti), azonkívül a kisebb vagy helyi egyesületek. Szellemi élete körülbelül ugyanennyi időre tekinthet vissza. Ez a mű az amerikai magyar református világ legnagyobb szervezetéről, a Magyar Református Kerületben egyesült egyházakról és azok munkásairól, azonkívül a reformátusok jól meg-

alapozott folyóirata történetéről ad színes képet és nyújt sok adatot. Lapozgatva, még jobban érezzük hiányát a többi intézményeket ismerető munkálatoknak; szellemi életük és sajtótermékeik számbavétele pedig jóformán el sem kezdődött. Ez kifejezetten a newyorki *Magyar Információs Könyvtár* (Hungarian Reference Library) feladata lett volna. Bár a könyvtár évek során gyűjtött adatokat főleg az amerikai magyar írókról, ezek rendszerezését és publikálását meg sem kezdte. Pedig az első generáció kihaltával mind nehezebb lesz az emlékek összegyűjtése; számbavételük, tapasztalatból mondom, máris nem könnyű. Hogy csak a folyóiratunk körébe vágó feladatokat említsem: kívánatos volna összeállítani az Amerikában megjelent magyar nyelvű nyomtatványok bibliográfiáját és ebben az időszakai sajtót; számbavenni az önálló magyar könyvtárakat (egyesületek, egyházak könyveit) és az amerikai közkönyvtárak magyar anyagát; összeállítani az amerikai magyarságra vonatkozó bibliográfiát; megírni az amerikai magyar irodalom és időszakai sajtó történetét s kiadni az amerikai magyar írók és közéleti férfiak életrajzi lexikonát. (Ez utóbbi hiánya máris meglátszik a GULYÁS PÁL-féle monumentális életrajzi lexikon eddigi kötetein, amelyekben az amerikai magyar írók elég mostohán vannak képviselve, de ez, előmunkálatok híján, nem is lehetett máskép.)

A fönt vázolt feladatokat az újjászervezendő newyorki könyvtár keretében szakképzett kutatók kell, hogy elvégezzék, mivel az eddigi jóindulatú kísérletek alig használhatók fel. Ezzel tartozunk az egyetemes magyar szellemi életnek, de az amerikai magyarságnak is, amely nehéz körülményei között ki tudott termelni magából írókat, költőket és fenn tudott tartani, sokszor talán a reális szükségletet meghaladó számban is, bár igen vegyes színvonalon, napi- és hetilapokat. Ha nem akarjuk, hogy az amerikai magyarság íróinak, szerkesztőinek, szellemi életük sok-sok szerény, de lelkes munkásának neve és munkássága nyomtalanul eltűnjék néhány évtized múlva, ez a háború utáni sok fontos teendőink között nem szabad, hogy az utolsó legyen.

BARANYAI ZOLTÁN.

Rennert, Georg: *Die ersten Post-Zeitungen.* (Post und Telegraphie in Wissenschaft und Praxis, Bd. 45.) Berlin, 1940, Decker, 280 l. 8°.

Az első újságok kialakulására vonatkozólag többféle nézet uralkodik a szakirodalomban. Egyesek szerint a nagyobb városokban rendezett *országos vásárok* alkalmával élelmes vállalkozók feljegyezték és összegyűjtötték a vásárosok ajkáról ellesett legújabb híreket, valamint a postai gyalog- és lovasküldöncök útközben hallott híreit és ezeket eleinte kéziratban, később pedig már nyomtatásban is terjesztették, főleg a félévenként megtartott országos vásárokon. Mások

szerint főleg a *postamesterek* foglalkoztak hírgyűjtéssel, amiben nagy segítségükre volt egyrészt az a körülmény, hogy a postai küldöncök elsősorban nekik számoltak be az útközben hallottakról, másrészt pedig a postamesterek saját személyükre vonatkozólag portómentességet élveztek s ezért könnyűszerrel levelezhettek kollégáikkal s minden költség nélkül cserélhették ki egymás között a máshonnan kapott híreket is. Ezekből a postamesteri híradásokból fejlődött ki azután a „*Post-Zeitung*“, amelyet később vagy maguk a postamesterek, vagy más vállalkozók, rendszerint nyomdászok, nyomtatásban is terjesztettek.

RENNERT elsősorban ezekkel a postamesteri újságokkal foglalkozik művében, de kitér a többi egykorú újságokra is. Kifejti, hogy a „*Post-Zeitung*“ mellett használatos másik igen gyakori elnevezés, az „*Ordinari Zeitung*“ is ugyanezt jelenti: a rendes postajáráttal érkező újságot, tehát a postamesteri újságot. Maga a „*Zeitung*“ szó ebben a korban hírt, híradást jelent; de még GOETHE is alkalmazza ugyanilyen jelentésben: „*Die Zeitung, die ich vermelde, klinget nicht tröstlich.*“

A továbbiakban kifejti, mennyire összefügg az újság fejlődése a posta fejlődésével, új postajáratok megszervezésével. Ez annál is inkább érthető, mert a postamester nemcsak díjtalanul levelezhetett és így költség nélkül szerezhetett mindenfelől híreket, hanem a kiadásában megjelent újságokat is díjtalanul küldhette a postával az előfizetőknek.

Az első újságok megindulása után nem sok idővel már olyan törekvéseknek is nyomára jutunk a levéltárak anyagában, hogy a postamesterek, máskor pedig a nyomdászok szabadalmat igyekeznek szerezni egy-egy városra, vagy nagyobb területre vonatkozólag az újságkiadásra és terjesztésre. Olyan esetekben, amikor egy-egy helyen a postamester is és a nyomdász is egyszerre kér szabadalmat az újságkiadásra, többnyire úgy dönt az illetékes hatóság, hogy a szabadalmat a postamesternek adja meg, arra való hivatkozással, hogy már azelőtt is a posta hatáskörébe tartozott az újságkiadás. II. FERDINÁNDnak egy hasonló frankfurti esetre vonatkozó, 1628-ban kiadott rendelete pl. szószerint a következőket mondja: „*Demnach die Druckerei der wochentlichen Zeitungen und Advisen dem Postamt zu Frankfurt jederzeit bis dato hergebracht und annex gewesen.*“

Később ezek a postamesteri újságok minden más kiadású újsággal szemben nagyobb tekintélynek kezdtek örvedeni és a hatóságok maguk is szinte félhivatalos lapnak tekintették és sokszor anyagilag is támogatták őket. Ez többek között azért is természetes, mert a postamesterek már állásuknál fogva is becsületbeli kötelességüknek tartot-

ták, hogy csak hiteles, vagy legalább is ilyennek vélhető híreket közöljenek és ne bocsássanak nyomtatásban közre mindenféle naív sületlenséget, mint más egykorú lapocskák.

*

Az időszaki sajtótermékek első megjelenési helye Németország. Egyes kutatók bizonyítani igyekeznek, hogy az első német időszaki sajtótermék már a XVI. század végén jelent meg, de az első ránkmaradt lapok valamivel későbbiek: ezek az 1609-ben Wolfenbüttelben megjelent „*Der Aviso*“ és az ugyanebben az évben Strassburgban kiadott „*Relation des Jahres 1609*“. (L. HUBAY ILONA ismertetéseit: MKSzele 1940, 127. és 410.)

Ezek és más egykorú lapok is hetenként jelentek meg, mert a postajáratok ilyen időközökben közlekedtek. Ha egy-egy rendkívüli postajárat jött és elegendő új hírt hozott, akkor a postamester „*Extraordinari Zeitung*“ címmel rendkívüli számot is szokott kiadni.

Olyan helyeken, ahol a forgalom erős fejlődésével kapcsolatban a postajáratok száma sűrűsödött, az újságok megjelenése is gyakoribbá vált; így nagyobb városokban már korán kezdenek hetenként kétszer, sőt háromszor és négyszer is megjelenni, néha pedig mellékleteket is adnak ki hozzájuk.

RENNERT jelen műve az első komoly összefoglalás a német postai újságok történetére vonatkozólag, amely a megjelenési helyek betűrendjében, időrendben sorolja fel a Németországban megjelent összes régi újságokat, mindegyiknél külön megemlítve, hogy példányait hol őrzik, mely évfolyamok milyen számai vannak meg, továbbá, hogy a ma már fel nem lelhető újságokról hol történik említés. Felsorolásában 25 német város szerepel (különösen érdekes Augsburg, Breslau, Frankfurt a/M., Hamburg, Leipzig, Regensburg, Stettin és Bécs újságjainak története), sőt megemlékezik a Németország területén kívül megjelent németnyelvű postai újságokról is: Svájc négy nagyobb városán kívül még Stockholmban, Rigában, Revalban, Narvában, sőt Szentpétervárott is jelentek meg ilyenek.

A „*Post-Zeitung*“ vagy „*Post-Zeitungen*“ újság cím először 1620-ban Bécsben, 1621-ben pedig a Majna melletti Frankfurtban fordul elő, majd a következő években szinte mindenütt, ahol újságot adnak ki. Az újság címek sokszor változnak az idők folyamán, de a „*Post*“ szó igen sokáig megmarad bennük: az augsburgi „*Post-Zeitung*“ címe pl. 253 éven át maradt meg eredeti alakjában, 1679-től 1932-ig.

A szerző az újságok hirtelen elszaporodását a XVII. század elején a harmincéves háborúval és az emberek ebből folyó nagy hírszomjával magyarázza; e mellett azonban — azt hisszük — a forga-

lom és a kereskedelem nagy megélénkülése is lényeges szerepet játszott.

Az újságok híryanagának összehasonlítása és annak megállapítása, hogy melyik mennyire függött a másiktól, mit vett át belőle, vagy mi benne az eredeti hír, nagyon nehéz, mert igen kevés régi újság maradt ránk, sokszor ezek is nagyon hiányos állapotban. RENNERT nem is kezd bele ebbe a kevés pozitív eredménnyel kecsegtető kísérletbe, hanem megelégszik az adatok pontos regisztrálásával. A további részletkutatások szempontjából eléggé nem dicsérhető érdeme, hogy minden újság címdaláról, amely kutatásai közben kezébe került, jó fényképeket készíttetett (sokszor ugyanannak a lapnak címváltozatairól is) és ezeket a kötet végén több mint harmadfélszáz mélynyomású reprodukcióban közli.

A könyv külső kiállítása semmiben sem válik a gazdag tartalom szégyenére.

GRONOWSKI IVÁN.

Handbuch der Zeitungswissenschaft. Herausgegeben von WALTHER HEIDE. Bearbeitet von ERNST HERBERT LEHMANN. Bd. I. Leipzig 1940, Hiersemann, XI, 1. l. 1392 has. + Lieferung 5. Leipzig 1941, 1393—1744. has.

A világháború óta eltelt két évtizedben a német sajtótudomány mind a bel- mind a külföldi szellemi életet számos alkotással gazdagította és a főiskolai oktatásban is szilárd helyet vívott ki magának. Ezért merült fel a szüksége az időszaki sajtó valamennyi kérdését és a sajtókutatás minden területét felölelő kézikönyvnek, amelynek megalkotásához éppen az ezirányú német kutatás nagy multja és felkészültsége adja meg a biztos alapot. A német sajtótudományi társaság már 1935-ben megindította a kézikönyv előkészítő munkálatait, elnökének, WALTHER HEIDE egyetemi tanárnak vezetése alatt; a szerkesztés munkájával ERNST HERBERT LEHMANN-t bízták meg. Hasonló jellegű összefoglaló művet eddig a német tudományos irodalom sem mutathatott fel; érdekes, hogy a sajtótudományi kézikönyv előfutárjai a felvilágosodás korára mutatnak vissza: a XVIII. században egyre-másra jelentek meg az újságlexikonok, amelyek célja az volt, hogy a közönség előtt a hírlapokban tárgyalt kérdéseket és a megértésükhöz szükséges alapfogalmakat megvilágítsák. Hiszen a sajtó kezdettől fogva számtalan addig ismeretlen gondolatot vitt a köztudatba, amelyeknek nyelvi kifejezése sem volt mindig általánosan érthető. Önkénytelenül a mi RÁTH MÁTYÁSunkra kell gondolnunk, ha ezekről a „*Staats- und Zeitungsglossikon*“-okról olvasunk: tisztelettel kell, hogy eltöltsenek bennünket a *Magyar Hirmondó* iránt, amelynek első szerkesztői ezt a

küzdelmet a nyelvi kifejezésért a Németországban már akkor rendelkezésre álló segédeszközök nélkül vívták meg.

De a német sajtótudomány kézikönyve, amelynek eddig első kötete nyert teljes befejezést, más célt tűz maga elé, mint a régi, laikus közönség számára írt újságlexikonok. Első ízben kíván tudományos összefoglalást adni a sajtó lényegéről. A mű megjelenéséig elért tudományos eredményeket rendszerezi és a további kutatás számára hozzáférhetővé teszi.

Gyakorlati megfontolások vezették a mű szerkesztőjét, amikor a *Handbuch der Bibliothekswissenschaft* által képviselt kézikönyv-forma helyett az anyagot lexikon formájában, betűrendben csoportosítva rendszerezte. E célból a német sajtókutatás hatalmas anyagának áttekintése után, választották ki a címszókat: az előkészítő munkához a könyvtárak és az egyetemi sajtótudományi intézetek is segítséget nyújtottak. Nem könnyítette meg az anyaggyűjtés munkáját, hogy olyan műveket is tekintetbe kellett venni, amelyeket más tudományágak művelői írtak a sajtóról: főleg a történelmi és államtudományi irodalom bibliográfiáját kísérték az összeállítók figyelemmel. Az így feltárt anyag jóvoltából a kézikönyv szerkesztősége egyúttal sajtótudományi dokumentációs központtá lett, amely még a jövőben is jó szolgálatot fog tenni a kutatóknak.

A kézikönyv egyes cikkeinek írói a szerkesztőségtől kész bibliográfiai anyagot kaptak; ezt természetesen maguk is kiegészítették. A cikkek szerzői megannyi elismert képviselői a német tudományos életnek, főleg a publicisztikai tudománynak: KARL BÖMER, KARL D'ESTER, GERHARD MENZ, PETER GAST, WILHELM OLBRICH, CARL SCHNEIDER s mások nevét olvassuk a munkatársak jegyzékében. A cikkek szövege kimerítő, de rövidre fogott: csak a leglényegesebb meghatározásokat és szempontokat adja. Nagy gonddal készültek az egyes cikkek irodalmi utalásai: nem adnak teljes bibliográfiát egy-egy kérdéshez, de a lényeges és a további kutatás szempontjából használható anyagot hiánytalanul felölelik. A cikkek egyébként élvezetes, minden szárazságtól ment formában vannak írva és — ez a legfontosabb — páratlanul gazdag képanyag világítja meg az elméleti fejtegetéseket. A kézikönyv célja különben nem kizárólag a tudományos kutatás szolgálata. A mai Németország a sajtó számára előkelő helyet biztosít közéletében: a közíró hivatása valóságos nemzeti fontosságú állás s minden újságíró messzemenő érdeklődést tanúsít hivatásának elméleti alapvetése és történelmi multja iránt.

Kézikönyvünk eddig elkészült első kötete a betűrend szeszélye folytán az „Abonnentenversicherung“ címszóval kezdődik és a „Greuelpropaganda“ címszói jut el. A második kötetből eddig meg-

jelent első füzet egészen a „Hohenzollern“ címszóig viszi tovább a művet. A sajtót érdeklő általános fogalmakat tárgyaló cikkek közül a hirdetésügyre (Anzeigenwesen), valamint a tárcára (Feuilleton) vonatkozók tűnnek ki. Az előbbit 150 hasábon keresztül tárgyalja a kézikönyv, a hirdetésügy történelmi, lélektani, közgazdasági, műszaki vonatkozásainak tüzetes megvilágításával; az utóbbiban a tárca mint irodalmi műfaj és mint hírlapi rovat kerül a tárgyalás középpontjába, pontos és részletes irodalmi utalásokkal. Az életrajzi vonatkozású cikkek közül kimagaslik a GUTENBERGRŐL szóló terjedelmes fejezet. Magyar vonatkozása miatt érdekes a COMENIUSRA vonatkozó cikk: a nagy nevelő úgy kerül kapcsolatba a sajtótudománnyal, hogy a sárospataki „scholastica pansophica“ tantervébe a földrajzi és a történelmi studiumhoz heti egy órai újságolvasást is beiktatott.

Az egyes országok és országrészek sajtótörténetét tárgyaló cikkek közül a „Bayern“ című a legrészletesebb. Két részre tagozódik: az elsőben az egész bajor sajtó történeti fejlődését tekinti át KARL D'ESTER, majd az egyes bajor városok sajtójának multját foglalják össze az illető városok speciális kutatói. Különösen érdekes az Augsburgról szóló cikk a magyar szempontból is emlékezetes „Allgemeine Zeitung“ életrajzával. A külföldi államok sajtótörténetei közül a betűrend eddig két ország: Franciaország és Anglia (Grossbritannien) sajtójának történetét helyezte előtérbe. Az előbbit szintén D'ESTER írta, az 1939—1940. háborús évekről szóló kiegészítést pedig HANS ULRICH ARNTZ. A sajtótörténetileg kevésbé jelentős országok — így Bulgária és Görögország — persze nem részesülnek ilyen részletes tárgyalásban. A magyar sajtóig még nem jutott el a kézikönyv; azt hisszük, hogy hazai hírlapirodalmunk részletesebb méltatásra tarthat számot, hiszen az elszigetelt, kis elterjedtségű nyelvű sajtók között mind a korai kezdet, mind a lapok nagy száma előkelő helyre állítja. Azonkívül az újságok központosított gyűjtése terén is példaadó módon vette ki részét hazánk az Országos Széchényi Könyvtár 1884-ben alapított Hírlapkönyvtárával. Kár, hogy a *Handbuch der Zeitungswissenschaft* „Bibliothek und Presse“ című cikke kizárólag a német hírlapkönyvtári törekvéseket tartja számon s nem helyezkedik nemzetközi alapra, mint ahogy ez más címszóknál történik; az utóbbi esetben a British Museum és a párisi Bibliothèque Nationale mellett bizonyára említést kapott volna a mi nemzeti könyvtárunk hírlapgyűjteménye is.

Sajnos, több helyen is megnyilvánulnak a kitűnő módszerességgel készült gazdag lexikon tárgyilagos lapjainak forgatása közben nyelvünk okozta elszigeteltségünk következményei. A könyvtári folyóiratokról szóló cikkből a *Magyar Könyvszemle* említése hiányzik; az

emigráns-sajtó bibliográfiájában hiába keresünk adatokat a magyar emigráns-sajtról (a török és a szerb nem maradt ki). A „Bibliographie der Presse“ című cikk a magyar sajtóbibliográfiák terén KERESZTY kronológiáját ismeri (ennek címét pontosan és helyesen idézi), valamint a *Magyar Sajtó Évkönyvét* — ez utóbbinak összeállítói azonban kézikönyvünk szerint: „*János und Menyhért*“...¹ Azt kell remélnünk, hogy az „*Ungarn*“ címszó megjelenése a magyar sajtótörténet újabb eredményeit is összefoglalva ezekért a kihagyásokért és hiányokért kárpótolni fog.

Az egyébként csekély számú hiba nem teheti kétségessé a kézikönyv kiváló használhatóságát és pontosságát: megjelenése a további tudományos kutatás terén is jelentős állomás. DEZSÉNYI BÉLA.

Kurth, Karl: *Die deutschen Feldzeitungen des Weltkrieges.* Leipzig, 1937, Noske, X, 254, 2 l. (Wesen und Wirkungen der Publizistik 8.)

A világháború — pontosabban az első világháború — katonai újságjainak feldolgozása a haditudománynak és a sajtótörténetnek egyaránt érdekes, de eddig csak részleteiben megoldott feladata. Mindenekelőtt a valóban megjelent tábori újságok teljes bibliográfiájának összeállítására van szükség: erre éppen a magyar katonai sajtó terén történt legutóbb módszeres és alapos kísérlet. KARL KURTH könyve azonban a világháború német katonai újságjainak nem bibliográfiáját, hanem történetét adja. Nagy segítséget adott munkájához a lipcei Deutsche Bücherei gazdag világháborús gyűjteménye, de főképpen az a körülmény, hogy felhasználhatta a német hadsereg vezérkarának kebelében fennállott III. B. osztály levéltárát: ennek az osztálynak hatáskörébe tartozott annakidején a tábori sajtó irányítása, támogatása és felügyelete. KURTH mindenekelőtt a tábori lap és a szorosabb értelemben vett „lövészárók-újság“ fogalmát határozza meg: a háborúról szóló, de nem katonák számára kiadott folyóiratok, valamint a megszállott területek lakossága részére írt lapok kimaradnak és csak a frontkatonák, a hadbaszállt sereg tagjai számára készült lapok történetét öleli fel könyve. Folyóiratok és újságok között nem tesz különbséget a szerző; a periodikus irodalom két ágának merev elhatárolását már a német sajtótudomány is kezdi feladni s a megkülönböztetés az átmeneti formák nagy száma miatt a tábori sajtóra éppenséggel nem alkalmazható.

A német tábori újságok általános fejlődését és kialakulását előadó rövid történeti áttekintés után az egyes lapokat monografikus

¹ Sziklay János és Szász Menyhért helyett.

feldolgozásban adja KURTH, mégpedig a hadszínterek szerint osztályozva, a nyugati fronttal kezdve, a keleti és a balkáni arcvonallal, majd az „egyéb frontok“ sajtóját veszi sorra: a tengeri haderő küzdelmeinek és a gyarmati harcoknak publicisztikai emlékeit. Az egyes hadszínterek újságjait ismét a katonai alakulatok sorjában osztályozza: a magasabb egységek, hadseregek, hadtestek, hadosztályok lapjait követik az ezredek, zászlóaljok, századok lapjai, valamint a speciális csapatok orgánumai. A lapok részletes áttekintése után összefoglaló fejezet összegezi az eredményeket: ebben veszi behatóan szemügyre a szerző a tábori lapok kiadási viszonyait, előállításuk műszaki körülményeit, gazdasági alapjait, a szerkesztők és munkatársak együttműködésének feltételeit, végül a tábori sajtó szervezeti kérdéseit, valamint a cenzúrát. Kritikát gyakorol a tábori sajtó véleményalkotó és irányító feladatainak megoldása felett és megállapítja, hogy míg szervezési és hírszolgálati kötelezettségeinek jól megfelelt, addig a szoros értelemben vett „véleményalkotás“ (propaganda) terén nem tudott eleget tenni a vele szemben támasztott követelményeknek. — Gazdag tudományos bibliográfia egészíti ki az érdekes tanulmányt, amelyben csak azt kell kifogásolnunk, hogy az egyes tábori újságok részletes bibliográfiai leírását nem közli; ezt a hiányt legalább teljes címmutatóval kellett volna pótolni, hogy a könyv szövegében a harcterek és katonai alakulatok rendje szerint felsorolt lapok címük szerint is könnyen fellelhetők legyenek.

DEZSÉNYI BÉLA.

Valentiny Antal—Entz Géza: *Az Erdélyi Múzeum név- és szakmutatója*. 1874—1917, 1930—1937. Kolozsvár, 1942, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 186 l. 8-r.

A folyóiratok tárgymutatói a tudományos munkának mindig jelentős és szükséges segédeszközei voltak. Különösen fontos a tárgymutató kiadása, ha nem csupán egyetlen tudományterületet művelő, hosszúéletű folyóiratról van szó. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület tekintélyes *multa* visszatekintő folyóiratának ez év tavaszán megjelent, ötven évfolyamot felölelő mutatója éppen ezért jelentős érdeklődésre tarthat számot, annál is inkább, mert folyóirataink mutatóinak szokásos betűrendes összeállítási módszerétől eltérőleg, mint a kötet címe is elárulja, *név- és szakmutatót* nyújt. A szakrendszer, melyet a cikkek címanyagának, VALENTINY ANTAL javaslatára választottak, a tizedes szakrendszer. Nálunk ez az első kísérlet a decimális rendszernek ilyen célra történő felhasználására. Az eredmény a választás helyességét minden tekintetben igazolta: a mutató áttekinthető és könnyen használható. A folyóirat nagy és számos tudományterületre

kiterjedő címanyagában a tartalomjegyzékben közölt mutató a tizedes szakrendszerben járatlanokat is gyorsan elvezeti a keresett kérdéshez. Magának a szakrendszernek alkalmazása, a címanyag tagolásának mértéke a szerzők kitűnő kritikai érzékéről tanúskodik. Az anyag nincs felesleges kis szakokra szétszórva, sem össze nem tartozó kérdések nincsenek általános, összefoglaló szakokba összesűrítve. Az áttekinthetőséget emeli, hogy a könyvismertetések minden szakban követik a tárggyal foglalkozó közlemények felsorolását.

Ugyancsak decimális szakcsoportokba osztva tájékoztat a munka a folyóirat képanyagáról. Szakcsoportosításon kívül, időrendben találjuk a mutatóban a folyóiratban megjelent nekrológok jegyzékét és az ott közreadott oklevelek és levelek felsorolását. Külön fejezet számol be az Erdélyi Múzeum-Egyesület, valamint az *Erdélyi Múzeum* folyóirat életére vonatkozó közleményekről. Gondosan készített névmutató, az ötven évfolyamban említett folyóiratok és társulatok jegyzéke zárja le a kötetet, mely a munka nagyobb részét elvégző VALENTINY ANTAL és a sajtó alá rendező ENTZ GÉZA gondos, körültekintő és sok fáradságot igénylő munkájáról tanúskodik.

GORIUPP ALISZ.

Bucsay Mihály: *SZEMIAN MIHÁLY tanulmányútja 1770—74-ben Hallében, Jénában és más hét német egyetemen, úti emlékkönyve alapján.* Német kivonattal. Budapest, 1942. 52 l. (*A Középdunai Protestantizmus Könyvtára*, A) Magyar és szlovák sorozat, harmadik kötet.)

A kollégiumi tanulmányok és rektoroskodás után külföldi egyetemeket látogató protestáns teológusaink ritkán jártak úti emlékkönyv nélkül. Ezek az úti emlékkönyvek voltak számukra megőrzői a külföld tudósaival, nagy embereivel való személyes kapcsolatuknak. Az emléksorok — tudósokon, hírességeken kívül akad persze bőven diák-társaktól és más, legkülönbözőbb foglalkozású és társadalmi állású ismerőstől is bejegyzés — szövegükben ritkán mutatnak igazi személyi vonatkozásokat; hangjuk rendszerint túlzó, midőn a tulajdonost legmélyebb tiszteletükről vagy legnagyobb szeretetükről biztosítják a beírók, mégis nyomai a személyes kapcsolatnak annyiban, hogy az emléksorokat írókkal az útikönyv tulajdonosa ismeretségben volt, a hírességeknél tisztelgett, professzorok előadásait hallgatta, szemináriumakon résztvett vagy házukban megfordult. Ebből pedig lehet bizonyos következtetéseket levonni arranézve, hogy nagyjából milyen szellemi irányzat vonzotta a tulajdonost és milyen hatásokkal kell számolni nála. Szinte megszámlálhatatlan sok német diák úti emlékkönyve (*Stammbuch*) maradt fenn; ezek már *összefoglaló* irodalmi feldolgozásban is részesültek. Jelentős számmal találhatók magyar-

országi diákok ilyen úti emlékkönyvei a kollégiumi és különböző más egyházi (például egyházmegyei) könyvtárakban is; néhány igen nevezetes van a *Hallei Magyar Könyvtár* Berlinbe vitt kéziratanyaga közt. Irodalmi feldolgozása azonban nyomtatásban eddig csak néhány erdélyi szász diáknak jelent meg. Éppen ezért jelentős tehát most BUCSAY MIHÁLY tanulmánya, aki a *Középdunai Protestantizmus Könyvtára* sorozatában SZEMIAN MIHÁLY 1770 és 1774 közti, főleg Halléban és Jénában, de még más hét német egyetemi városban való tanulmányútja idején készült úti emlékkönyvét dolgozta fel. A bejegyzések elemzéséből és azok szorgos csoportosításából egyrészt össze tudta állítani SZEMIAN négyéves tanulmányútjának pontos egymásutánját, másrészt pedig a SZEMIAN tanulmányai színhelyén lévő egyetemek szellemi életének vázolásával és az úti emlékkönyvbe bejegyző professzorokkal és tudósokkal való közelebbi megismertetés segítségével megrajzolja azt a környezetet, amelyről SZEMIAN szellemi képére is következtetni lehet.

Mint már nem egy más tanulmányában, úgy itt is hangsúlyozza BUCSAY a *wittenbergi Kassai-féle alapítványi könyvtár* (későbbi és ismertebb nevén *Hallei Magyar Könyvtár*) nagy jelentőségét a magyar protestáns lelkipásztorjelöltek tudományos képzésében. SZEMIAN többszöri wittenbergi kirándulását és hosszabb ideig való ottartózkodását is ezzel a könyvtárral hozza kapcsolatba BUCSAY és úgy véli, hogy SZEMIAN későbbi irodalmi munkásságához, elsősorban tót-, illetve csehnyelvű magyar történetéhez nemcsak az indításokat, hanem a kútfoket és irodalmat is itt kapta és használta.¹

Igen figyelemreméltó számunkra az a bejegyzés is, amely a jénai J. G. MÜLLER egyetemi tanártól, az ösztöndíjak ephorusától és egyben a jénai nyilvános könyvtárak igazgatójától származik. MÜLLER ugyanis *jótevőjének (fautori suo)* ajánlja emléksorait és szerencsés hazajutást kíván SZEMIANNak. BUCSAY e bejegyzést úgy magyarázza, hogy sok külföldjáró magyar diákhöz hasonlóan SZEMIAN is megajándékozta tanulmányi helyének könyvtárát, ez esetben a MÜLLER igazgatása alatt lévő jénait néhány, valószínűleg magyartárgyú könyv-

¹ Jegyezzük itt meg, hogy a *Hallei Magyar Egyházmegyei Kutató-állomás* megalapítása (1938) óta a *Hallei Magyar Könyvtár* anyagának katalógizálása és feldolgozása állandóan folyik. BUCSAY eddigi ezirányú és a *MKSz*lében is ismertetett munkálatai után most készült el és vár kiadásra a könyvtár kéziratának és szláv nyomtatványainak katalógusa, hungaricumainak BUCSAY felsorolásához csatlakozó jegyzéke (PÁLFI MIKLÓS), valamint a könyvtárral foglalkozó eddig megjelent irodalom könyvészete (ILSE-HILDE ZELLE), magunk viszont a könyvtár történetét állítottuk össze és kívánjuk a közeljövőben közzétenni.

vel. Szerettünk volna nyomára akadni SZEMIAN ajándékának és Jénában jártunkkor kutattunk utána. Bár van a jénai egyetemi könyvtárnak — mely a különböző régi jénai könyvgyűjteményeket egyesíti magában — SZEMIAN ottartózkodásának idejéből növedéknaplója, a SZEMIANtól való ajándékozás tényének megállapítására a meglévő növedéknapló, sajnos, nem nyújtott segítséget. Ez azonban nem azt jelenti, hogy ez az ajándékozás nem történt meg és BUCSAYnak MÜLLER bejegyzését illető magyarázatát, mint a legkézenfekvőbbet el is kell fogadnunk. Ha egyenként átnéznők a jénai könyvtár anyagát, igen valószínű, hogy ráakadnánk SZEMIAN adományára.

Említsük még meg, hogy BUCSAY dolgozatának különös jelentőséget kölcsönöz az a tény, hogy benne nem valami egyedülálló tehetség, egyháza vagy hazája valamely vezető személyisége szellemi arculatának kialakulását, illetve ennek körülményeit kísérhetjük figyelemmel, hanem egy, bár mozgékony, széles érdeklődési körrel bíró s tanulmányait különös tudásszomjjal folytató, de mind tehetségében, mind életművében inkább a jó átlag színvonalán álló egyéniségét. A wittenbergi Kassai-könyvtárt is azonban nem csupán egy-két kinn tanuló magyar diák használta, hanem éppen mintegy összefogója volt az összes Wittenberget, sőt Hallét és más közeli egyetemet látogató magyar studensnek.

Többször és részletesen tér ki BUCSAY SZEIMAN magyarságának és hazafias érzésének kérdésére, általában a „hungarus“-problémára. Az erről való beható ismertetésnek itt most nincs helye, viszont emeljük ki *könyvészeti áttekintését*, amelyben főleg az egyes német egyetemekre vonatkozó legfontosabb irodalom összeállításával tett jó szolgálatot.

SZEMIAN úti emlékkönyvére a hevesnagykúnsági református egyházmegye könyvtárában RÉVÉSZ IMRE püspök akadt rá egy vizitáció alkalmával.

HARSÁNYI ANDRÁS.